

ПЕРЕДМОВА

НАШЕ РІЗДВО

Бог предвічний народився,
Прийшов днесь із небес,
Щоб спасти люд свій весь,
І утішився.

*Давня українська казка
(з «Богогласника»)*

Найтемнішої ночі сходить найясніша зоря.

У бідній печері-вертепі народжується Спаситель людства.

Це диво-дитя чисте й беззахисне, як і кожне новонароджене людське створіння. Його зігрівають теплим подихом осел і віл. А ніжними доторками дбайливих рук — земні батько й мати, повні ніжності і тривоги за долю свого — і Божого — дитяти.

Мудреці зі Сходу разом з ангелами й пастухами простують вічною стежкою, щоб привітати Його. І приносять дари — гостинці для Немовляти. І зачудовано стоять перед яслами: тут Бог став дитиною, щоб знову стати Богом...

Ця вічна історія світить і гріє нас уже два тисячоліття і щоразу яскріє новими барвами, звеселяє серце, сповнює душу вірою, надією і любов'ю.

Про що, врешті, ця історія? І про кого?

Передусім, звісно, про маленького Ісусика, який не спить, не дремає, — новонародженого Месію, котрий своїми руками весь світ обіймає. Але не тільки. Бо це й історія про кожного з нас — тією мірою, якою ми відчуваємо свою до неї причетність, якою вона до нас промовляє — так глибоко, тонко й проникливо, як тільки можна собі уявити.

Це історія про Різдво — мабуть, найвеличніша з-поміж усіх історій, із плетива яких постала наша цивілізація. Цивілізація в суті своїй християнська, хоча історія ця має ще давніше коріння і проростає з язичницьких вірувань і міфів про смерть і воскресіння сонця (у найпоширенішій тепер календарній версії — в містичну пору зимового сонцестояння: «ніч року», що в гущавині темряви народжує нове сонце).

Утім, історія про Різдво Спасителя — це ж насправді не просто давня чудесна оповідка, а справжня *метаісторія*, яка відбувається в сакральному часі і просторі, тобто у вічності, і щоразу повторюється й ненастанно відтворюється в нашому тут-і-тепер.

Саме тому це історія з тисячею облич. Історія, яка не закінчується, а триває. Саме зараз, навіть якщо ці рядки ви читаете не на Різдво.

Християнський мислитель і письменник, автор знаменитих «Хронік Нарнії» Клайв Стейплз Льюїс називав Різдво центральною подією в історії людства. Мабуть, не помилюся, якщо скажу, що Різдво також одна з найістотніших і zarazом найтрепетніших тем світового письменства, і не лише сакрально-релігійного (христоцентричного), а й світського (принаймні на позір). Ця тема породила цілий корпус текстів високої мистецької якості та філософичної і психологічної глибини, тож є підстави говорити про своєрідний *різдвяний метажанр* у літературі — зі своєрідною жанровою філософією і численними жанровими модифікаціями.

Властиво, з фольклорно-міфологічних надр і релігійних джерел (почасти язичницьких, почасти старозавітних, а головню євангельсько-християнських) виростає потужний і щедрий *різдвяний* чи радше *святвечірньо-різдвяний текст* світової літератури.

Цей текст має свої виразні метажанрові ознаки. Його хронотоп (художній часопростір) визначено з чіткістю, властивою лише усталеним ритуалам, освяченим тисячолітньою традицією.

Сакральний час — різдвяні свята (святки): від Святого вечора (останнього вечора напередодні Різдва) до Водокреща (Богоявлення). Самим святам передуює особливий час підготовки до них і їх радісного очікування: передріздвяний піст (Пилипівка) — у східній християнській традиції, Адвент — у західній.

Різдвяна пора — час див, час торжества добра й любові, перемоги світла над темрявою. Водночас ця благословенна святочна пора — це час, коли самотні, беззахисні, знедолені люди особливо гостро відчувають свою самотність, екзистенційну безпритульність, ба навіть богозалишеність. На жаль, світло свят іноді світить не для всіх чи принаймні не всім однаково...

У святвечірніх і різдвяних оповідках часто-густо сусідять святочне й буденне, сакральне й профанне, світле, радісне, оптимістичне — і темне, стражденне, іноді навіть демонічне. У кожному разі це особливий час, дотичний до вічності: нехай відчиняється вона конкретній людині чи через Божу благодать і любов, чи через стихію танатосу (недарма ціла низка персонажів, зокрема дитячих, саме цієї сакральної пори, особливо морозної різдвяної ночі, замерзає на смерть у повній самотині).

Місце свята (хоча й не конче святе місце!) — світлий, теплий, знайомий, захищений простір — переважно отчий дім (рідна хата, господи, батьківщина і Батьківщина). Та іноді автор(к)и навмисне переносять своїх героїв різдвяної чи передріздвяної пори в чужий, навіть ворожий простір страждання, пригоди й випробування: темний ліс, в'язницю, холодний сиротинець...

Епіцентр подій — деколи святковий стіл з особливими стравами, наділеними сакральною символікою.

Дійові особи: передусім родина (дід, баба, батько, мати, діти, онуки, зяті, невістки... — усі, хто відчувають спорідненість за кров'ю і духом), але часто самотня / -ий сирота, старець / бідна бабуся, жебрак / жебрачка...

Головні події та дії: численні народні обряди і звичаї, пов'язані з народженням Христа, а також із залишковими дохристиянськими (поганськими) віруваннями в народження нового сонця, а отже, й нового життя.

Святкові символи й атрибути: різдвяна зірка (звізда), свічки (згодом гірлянди й феєрверки), дідух, ялинка (головне різдвяне дерево), солом'яний павук, святкові гостинці, подарунки...

Звуки свята: різдвяні дзвони, різдвяні пісні (колядки) й особлива сакральна тиша ночі народження Месії («Тиха ніч, свята ніч...»). Саме контамінація спокійної, непорушної нічної тиші й радісних голосних звуків творить особливу музику Різдва.

Ідеї та проблематика святочних оповідок розмаїті: релігійні, національні, соціальні, родинні, психологічні, індивідуально-екзистенційні...

Внутрішня форма — часто символіко-алегорична, притчево-параболічна. Тобто в більшості випадків це не просто побутові оповідки, а оповідки «з подвійним дном», з явним чи прихованим символічним сенсом, а іноді й виразною мораллю, «силою».

Інтонація — піднесено-урочиста, ораторсько-декламативна, дуже рідко, навпаки, знижено-побутова.

Мова — металогічна, багата на образотворчі засоби (тропи, синтаксичні й риторичні фігури).

Така в загальних рисах універсальна теоретична модель святвечірньо-різдвяного тексту — суха й сіра, як і будь-яка теорія. У ній, звісно, немає й сліду багатой емоційної палітри святочного настрою, яку годі передати словами. Хоча декому таки вдається! Ось як справжнім (спів)автор(к)ам цієї книги, яких Різдво об'єднало під спільною обкладинкою. Тож суть не в самій цій моделі (це аж ніяк не інструкція, за якою можна так-сяк створити справжнє святочне оповідання!), а в тому яскраво індивідуальному наповненні, яке вкладали в неї письменник/-ця: власні спогади, досвід, думки й переживання — власну душу.

Попри давні історичні корені, самоочевидно пов'язані з євангельським переказом (про народження Христа, до речі, йдеться лише в Євангеліях від Люки й Матвія), а згодом із середньовічними містеріями, у західне письменство різдвяна тематика повновладно приходиться лише в добу романтизму. «Лускунчик і Мишачий король» Ернста Теодора Амадея Гофмана, «Дівчинка із сірниками» Ганса Християна Андерсена, «Різдво сироти» Фрідріха Рюккерта — найяскравіші «святочні» твори цієї буремної доби, які досі живуть у читацькій свідомості багатьох поколінь.

Та справжнім каноном жанру різдвяного оповідання судилося стати циклу «Різдвяні повісті» Чарльза Діккенса, що з'явився друком у 1840-х роках. «Різдвяна пісня у прозі», «Новорічні дзвони», «Цвіркун у запічку», «Битва зигтя», «Одержимий» — ці шедеври великого англійського людинолюбця стали золотим фондом різдвяної класики. Вони визначили основні засади «різдвяної філософії»: це гідність людини, унікальна цінність і водночас беззахисність людської душі, співчуття до покривджених і неймовірна любов до дітей, віра в перемогу добра над злом та можливість духовного відродження людини завдяки дивам Різдва і Святвечора.

Слідом за Діккенсовими різдвяними оповіданнями у світову літературу, як із рога достатку, посипалися інші святочні оповідання, новели, казки, поеми... «Різдвяна казка» Гі де Мопассана, «Свято дахів. Різдвяна казка» Альфонса Доде, «Новорічна казка» Анатолія Франса, «Різдвяна ніч» Поля Клоделя, «Різдвяний вечір у притулку» Ярослава Гашека, «Дари волхвів» О. Генрі... — усього й не перелічити!

Українська література як невіддільна й самобутня частина європейської легко й органічно підхопила метажанрові традиції святвечірньо-різдвяного наративу. Варто лише назвати твори «На Святвечір. Різдвяне оповідання» Дмитра Марковича, «Морозенко» Панаса Мирного, «Чад», «Маскарад», «Три «ялинка»», «Збентежена вечеря» Олени Пчілки, «Ялинка» Михайла Коцюбинського, «Сльоза» Марка Черемшини, «Святий вечір» Василя Стефаника, «Вечеря» Степана Васильченка, великий

різдвяний цикл оповідань Богдана Лепкого та безліч інших (найкращі з них розміщено в цій книзі).

Серед особливостей українського святкового оповідання (зокрема різдвяного чи святвечірнього) дослідники називають соціальну гостроту, співчуття покривдженим, відчуття справедливості, часом сумовитий, навіть далеко не святочний характер — і не конче щасливий фінал... Проте це спостереження, як і більшість узагальнень, — лише велика умовність, бо насправді такі прикмети можемо віднайти й у численних творах світового письменства «різдвяної» тематики.

Утім, жанрова палітра українського різдвяного тексту не зводиться до самих лише «святкових оповідань», вона набагато ширша: колядки (прадавні, з рудиментами поганського міфологічного світогляду, і нові, власне християнські), вертепна драма (в обох варіантах — ляльковому й костюмованому), різдвяні вірші, разом з бурлескними ораціями, травестіями й сатирами мандрівних дяків-«бакалярів», різдвяні пісні (суто релігійні і світські), казки, легенди, притчі, новели, повісті, нариси, есеї, мемуарні замальовки, ідилії, антиидилії, поеми, ба навіть бувальщини й анекдоти!..

Це рясний і щедрий корпус текстів, який переконливо свідчить, що українське письменство розвивалося в одному руслі з іншими європейськими літературами, черпаючи ідеї, образи, мотиви, сюжети не лише з бездонної скрині фольклору й античної бібліотеки, а передусім із християнської традиції. Навіть переосмислюючи й часом десакралізуючи цю традицію, наші автор(к)и користали з її арсеналу, а головне — перебували з нею в повсякчасному творчому діалозі, який триває досі.

Книжка, яку ви тримаєте в руках, — це теж різдвяний дарунок. Дарунок літературний, отже, передусім для тих, хто знає й цінує смак художнього слова й вишукану насолоду читання. Це не перша й не остання у видавничій і літературознавчій історії*, але точно особлива й вартісна антологія української різдвяної прози, передусім різдвяного й святвечірнього оповідання. Вона далеко не вичерпна, бо невичерпна скарбниця нашого

* Задля справедливості, не претендуючи на вичерпну бібліографічну повноту, варто згадати принаймні масштабний видавничий проєкт видавництва «Свічало» — книжкову серію «Різдвяна антологія» (упорядкувала Золя Жук, 2006—2009). Також дотичні до неї видання «Мандрівка святого Миколая» (2007), «Святний Миколай: сценарії до свята» (2008) і кілька антологій різдвяних оповідань сучасних українських письменників/иць, передусім цикл різдвяних антологій «Видавництва Старого Лева». З окремих досліджень різдвяної тематики, адресованих широкій читацькій громаді, мозку рекомендувати насамперед «Велику різдвяну книжку» Надіїни Гербиш і Ярослава Грицака (2020) та «Під подушку чи під ялинку? Антропологічне дослідження свят» Дар'я Анцибор (2023).

